

בן-עמי

(ליובל שנת השבעים וחמש)

מאת י. ח. רבניצקי

האינטליגנציה העברית האודיסאית (ד"ר עמנואל סולובייצ'יג, ד"ר ל. פינסקר ועוד) ומנהל הבית היה ד"ר גולדנבלום. חתנו של א. צדדבויס, ששמו יחד עם שם חותנו, נקרא על «המליץ» בתור עורך. כשנה ומחצה למד הנער בבית הת"ת והצטיין שם הרבה בלמודיו. מורי הת"ת הנאורים שמו עינם לטובה על התלמיד בעל הכשרונות המצוינים והשפיעו עליו להתכונן ולהכנס לגימנסיה. ובמשך זמן קצר הכין הנער את עצמו ובהיותו כבן ט"ו שנה (בניירות הרשמיים נרשם הרבה פחות) נכנס למחלקה הראשונה של אחת הגימנסיות אשר באודיסה.

משען ומשענה לא נמצאו לנער היתום משום צדי והתפרנס בדוחק גדול בשכר מצער של «השיעורים», שעלתה בידו להשיג תיכף לאחר שנעשה תלמיד הגימנסיה. באופן «לא-רשמי» התגורר זמן-מה על-יד בית-היתומים, ולאחר שיצא משם עמד על דגליו ברשות עצמו לכל דבר. והוא קיים «דרכה של תורה» בכל פרטיה ודקדוקי-עניות שלה. מאכלו פת במלח וכוס תה בבוקר ובערב, ולחם בזיתים או בחתיכת דג מלוח בסעודת הצהרים. ויש שהיה מונע מעצמו גם את ה«מעדני» האלה, כדי שתשיג ידו לקנות איהו ספר אצל אחד הבוקיניסטים, המוכרים ספרים ישנים «בזיל-הזול», או כרטיס-כניסה בזול לאופירה האיטלקית בתיאטרון הגדול. כי מראשית ילדותו נפשו חשקה כאחוזת בולמוס בשתי אלה: קריאה בספרים ושמיעת זמרה, והן משכו את לבו הרך בכח עז ותקיף מאד. ובכח התשוקה הגדולה לזמרת-קודש נמשך תלמיד

גימנסיה זו מדי שבת בשבתה לבוא ולבקר ב«היכל הברודיים», כדי לשמוע אל הרנה ואל התפלה של ר' ניסן בלומנטאל, והינשמה היתירה» שלו היתה מדושנת עונג-שבת מיוחד בנועם זמירות החזן הגאוני הזה. ומי יודע דרך הרוח? אפשר שדבר זה יחד עם «ירושת» אביו שהשפיעה על הנשמה הרכה הסופגת רשמים בשחר ילדותה, גרם אף הוא הרבה לקשר את נפשו בקשר של קיימא בקדשי היהדות והועיל לשמש לו שמידה מעולה מפני המזיקים ומלאכי-החבלה של רוחות ההתבוללות, שהיו מרחפות ומשוטטות בתקופה ההיא בעולם היהודים ה«נאורים», וכל צעיר שהצליח ללקק לקיקה כל-שהיא מיצרות-הדבש של «ההשכלה האירופאית» היה ל«גבור», המרים רגל-גאוה לבעוט בכל הקדוש לעמו ופוער פיו לבלי חק להלעיג בלגלוג של בטול גמור על היהדות ועל מנהגי ישראל ש«אבד עליהם כלח»...

במחלקות האחרונות של הגימנסיה הוטב הרבה מצבו החמרי של התלמיד, שהוחזק לאחד מבחירי התלמידים, ונמצאו לו שיעורים

בן-עמי – זה שם-הכנוי הספרותי של הסופר מרדכי בן יעקב רבינוביץ. השם הזה, שאינו כל-כך ידוע ומפורסם בספרות העברית, היה אחד השמות החביבים והמפורסמים ביותר בספרות הרוסית-עברית.

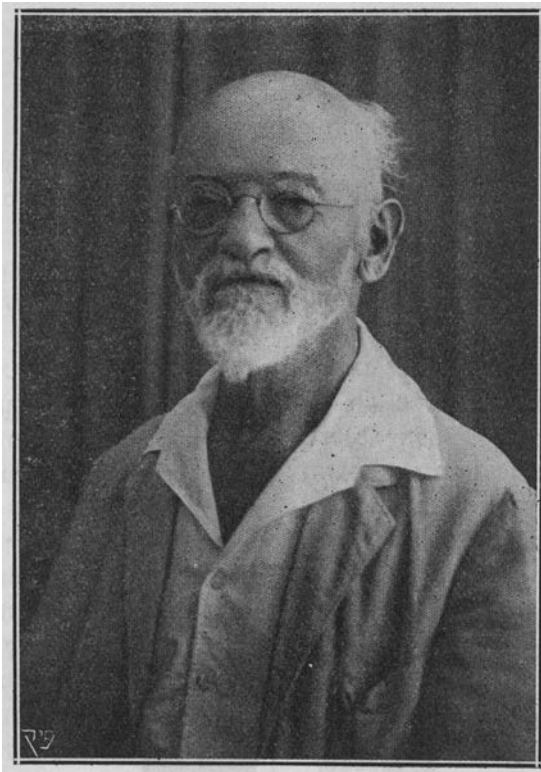
ומה מוזר ומשונה הדבר, שסופר כבן-עמי, אשר כשמו כן הוא – בן לעמו, בן יקר ונאמן, המסור בכל נפשו ובכל מאדו לשכינת האומה וכל קדשיה, המוקיר מכל יקר את אוצרות הרוח הכביר של עם-סוגלתו ואליהם הוא נושא את נפשו ורוחו כל הימים, סופר מובהק, אשר כל עצמותו ממקור ישראל וחותר לאומי מקורי טבוע בכל דבריו שבכתב ושבעל-פה – סופר כזה הוציא את רוחו והפיץ את מעינות נשמתו על-ידי צנור לשון זרה (רק שנים-שלושה ספורים יצאו מתחת עטו בלשון יהודית המדוברת) ולאוצרה של ספרות נכריה הכניס את כל יצירות נפשו מימי נעוריו עד זקנה ושיבה.

ובאמת, בשעה שיצא לפני חמש-עשרה שנה, להיות המחבר בן ששים, הכרך הראשון של «כתבי בן-עמי מתורגמים מרוסית» (עשרה ספורים), בהוצאת «חובבי שפת עבר» באודיסה, היה הדבר כאילו באו «החובבים» האודי-סאים לעשות מעשה רב של «השבת-אבידה» ולהחזיר את היצירות הספרותיות של בן-עמי לקדמותן, לעצם מקורן...

גלגולים שונים וקשים עברו על בן-עמי בחייו. נדודים וטלטולים היו מנת כוסו וגורלו משנות חייו הראשונות, וזה הגבר העשיר ברוח ראה עני בשבט

עברתו בשפע רב. בילדותו, בהיותו בן ארבע שנים, מת עליו אביו, איש חסיד נלבב, נצר מגזע רבנים מכמה דורות, ואמו האלמנה לא יכלה לכלכל את בניה היתומים, ועל מוטילי הקטן נגזר לנדוד מעיירת מולדתו (ווירכובקה, פלך פודוליה?) ולמצוא מחסה ומחיה בבית אחד מקרוביו, סוחר עצים באקרמן, בשכר עבודתו אצלו. אחר-כך עבר לבית אחיו הבכור, מחזיק בית-משקה באחת מתחנות הדואר, שהוא היה יושב על התורה ועל העבודה ואשתו היתה «אשת-חיל» והאח הקטן עוזר על-ידה; ומשם נתגלגל ובא לעיירה הקטנה טוולה אשר ברומיניה, ולבסוף «התגנב» לעבור את הגבול והגיע לאודיסה, שאמו גרה שם בעת ההיא בבית אחד הקרובים – והוא נער בן עשר שנים.

באודיסה התגבר בנפשו של הנער «התועה ברכי החיים» חשק עז ללמודים, והנה הוא נכנס לבית «הישיבה», שהתקיימה אז בעיר ההיא, ולאחר שנתיים עזב את «הישיבה» ועבר לבית «התלמוד-תורה», שעמדו בראשו בנעד המפקחים אחדים מראשי

בן-עמי

לארגון צעירים להגנה עצמית. וכאשר הסתדרה באודיסה בעת ההיא אגודת צעירים אינטליגנטיים בשם «עם עולם», שהציבה לה למטרה לעבור לאמריקה ולעסוק שם בעבודת האדמה; נדרש בן-עמי לאשר שאלו ממנו חברי האגודה וקבל על עצמו לצאת לחוץ-לארץ בתור שליח לדבר-מצוה ולהשתדל בעיקר לפני קרל נטר, שישב אז בברודי וטפל בעניני המהגרים מרוסיה. שחברת «כל ישראל חברים» תואיל לתת תמיכה הגונה לאותה האגודה האודיסאית. כדי שתוכל להוציא את מחשבתה הטובה לפעולה. מרוב טרדותיו קבל נטר את הציר האודיסאי לראיון רק בשתיים בלילה. ואחר ששמע זה בעיון רב את דברי ההשתדלות יצץ לו לנסוע לווינה ולנסות דבר לפני האליאנס שם, ובן-עמי הציר הנאמן לשולחיו, עשה כעצת נטר. אבל בווינה נכזבה תוחלתו. ומשם הלך לפריז והצליח במקצת.

ובעת ההיא כתב שורת «מכתבים מפריז», בחתימת «ריש-גלותא». המכתבים ההם נדפסו בעתון «ווסחוד» ועשו בשעתם רושם עז על קהל הקוראים. ומפריז לא חזר לארץ-מולדתו הפרועה לשמחה ברדיפות נגד היהודים, כי הלך לשווייץ ארץ-החופש והחליט להשתקע בגיניבה. שם התחיל לכתוב כסופר קבוע ובשם-כנוני הראשון «בן-עמי» פרסם ספורים, תמונות וציורים. שהצליח לתאר בהם ביד-אמן ובחבה יתירה את החיים הפטריארכליים של היהודים, שנשארו חרותים עמוק בזכרוננו מימי ילדותו ולבו. לב עברי, המה להם ברב געגועים. הספור הראשון «חנוכה», שנדפס אף הוא בעתון «ווסחוד» בשנת 1882, משך אליו את עין הקוראים והמבינים חשו מיד, כי כח חדש חשוב נוסף בספרות הרוסית-יהודית. אחרי ספור זה באו ברפוס עוד ספורים («פורים», «בן יחיד», «בעלת-תפלה», «ליג בעומר» ועוד) – והסופר «בן-עמי» נודע לשם. נתחבב מאד על קהל קוראיו ותפס אחד המקומות החשובים באותה הספרות. ומזמן לזמן פרסם גם מאמרים בשאלות העומדות על הפרק ורשימות-מסע וגם מאמרי מחקר בפרקי היסטוריה ודברי בקורת.

הרבה דברים ממה שכתב בן-עמי לא היו כלל לפי רוחו של העורך ושל עתונו. אבל העורך והמזל של «ווסחוד» לגדולי הצטיין גם בטעם ספרותי וגם בחוש מפותח של «חכמת המולדת», והוא ידע והבין, שאין לזלזל בסופר בעל כשרונות, המצוינים לכל הדעות, והוקיר מאד את עוזרו הקבוע בן-עמי, שהיה אצלו לפעמים בבחינת *enfant terrible*, ולא היה מרשה לעצמו להעביר קו על דבר אחד מדבריו, אפילו מהחריפים ביותר.

וכמה ממאמריו של בן-עמי היו מצטיינים בחריפות יתירה ובשנינות עוקצת ודוקרת. תכלית שגאה שנא ביחוד אותם «בנים כחשים», ההולכים קוממיות ובצעדי-און בדרך-הקלון של ההתבוללות המכוערת, המתבטלים תמיד בפני «הגויים» ומשתדלים להתרחק מעמם ואוצרות-רוחו וסגולות-קדשיו. הנפשות האלה עוררו בכל עת בקרב לבו רגשי משטמה והתמרמרות עזה עד כדי בחילה רוחנית וגופנית יחד, ובבואו לכתוב עליהם לא יכול לבלי לדבר רתת, לבלי לשפוך עליהם את זעמו ולחתות על ראשם גחלי-רתמים בשפע רב.

רוח אחרת לגמרי מרחפת עלי-פני ספוריו וציוריו. חוט של חן, של רוך מיוחד ושל אהבת-נפש עמוקה, משוך על התמונות הלוקחות מתוך עצם החיים של בני דלת-העם בדור הפטריארכלי, הסובלים וחיים חיי צער ועינייהם נשואות בכל עת בבטחון גמור אל עלי אל אביהם שבשמים, והם מתעוררים ומוצאים חווק ועוז-רוח באמונתם השלמה באלהי ישראל. «רבוננו של עולם». בכשרון רב מוליך הצייר את קוראיו למעמקי המרתפים

טובים, עד שהשיגה ידו לתמוך בבני משפחתו העניה. אולם בהגיע תורו לעבור מהמחלקה הששית לשביעית אירע לו מכשול בבחינות למתימטיקה והעליב קשה את המורה, ובשביל כך צפוי היה לעונש, לכל הפחות להשאר בששית עוד לשנה. אז עזב את הגימנסיה ואת אודיסה שתייהן יחד, ועבר לעיר אחרת, לאַנְיוֹב, ובהשתדלות מרובה עלתה בידו להכנס למחלקה השביעית של הגימנסיה שבעיר ההיא. אולם גם שם לא הונח לו, כי נכשל שוב ב«עבירה חמורה»: לבו, לב עברי, המלא חמלה על בני עניים שמהם תצא תורה, התעורר להיטיב עד כמה שאפשר את המצב העלוב של בית הת"ת באַנְיוֹב, והוא יחד עם עוד שנים מחבריו התנדבו להורות חנם לתלמידי הת"ת למודי-חול. על «שערוריה» כגון זו לא יכול הדירקטור של הגימנסיה לעבור בשתיקה. לאחר שנודע לו הדבר, והנה דרש ממנו בכל תוקף להסתלק «מעסק ביש» זה, שאינו נאה כלל לגימנסיסט; ועל זה שלא נשמע ל«פקודה מגבוה» זו הוציאוהו מהמחלקה השמינית. ושוב הוטל עליו להיות נע ונד, ואחרי גלגולים שונים הצליח להכנס למחלקה השמינית בעיר ברדיאנסק אשר בקרים ושם קבל לבסוף את תעודת הבגרות.

כדאי לציין כאן עובדה זו: לעומדים על הבחינות האחרונות בגימנסיה הברדיאנסקית ניתן להבור-בכתב נושא בשם הפתגם הלטיני הידוע „Dulce et decorum est pro patria more“ (נעים ונאה למות בעד ארץ-המולדת). השעה היתה שעת-מלחמה בין רוסיה וטורקיה; וכמובן, כל העומדים על סף «הבגרות» השתדלו לערוך את חבורם ברוח פטריוטיות רוסית מופרזה. דבר זה לא היה כלל וכלל לפי רוחו של «הגימנסיסט האודסאי» המשונה. ומה עשה? בהתלהבות פטריוטית מיוחדת כתב על המלחמה בימי קדם, מלחמת היהודים ברומאים, ועל הגבורות והנפלאות של בר-כוכבא, ועל ר' עקיבא ותלמידיו, אשר חרפו נפשם למות בעד ארץ-מולדתם. ודוקא חבור זה העיר השתוממות בלב הדירקטור וקצת מן המורים, אשר פזרו להכותב תהלות ותשבחות.

לאחר שלמד כשנתיים באוניברסיטה הקיובית במחלקה המדיצינית עזב את קיוב, שגברו שם מאד הרדיפות מצד הרשות נגד סטודנטים שנמתח עליהם חשד כל-שהוא בדברי «מינות פוליטית», וחזר שוב לאודיסה ונכנס שם לאוניברסיטה הנובו-רוסית במחלקה ההיסטורית-פילולוגית. ואז כתב הסטודנט הצעיר את מאמרו הראשון בחתימת «בן-עמי», שנדפס (בשנת 1881) בעתון הרוסי-עברי «רְזוּסוּוּיט» בשם «על-דבר הנחיצות לחבר ספרי-למוד מיוחדים ללשון הרוסית בשביל בתי-ספר לילדי ישראל». במאמרו הראשון הזה עוד שלם הסופר המתחיל קצת מס «לירוח הזמן», אבל בעיקר כבר ניכר בו באופן בולט אותו החותם הטבוע בכמה וכמה מאמרי בן-עמי שבאו אחריו. בדברים שנונים מותח הסופר בקורת חריפה על שאיפות ההתבוללות של האינטלי-גנציה היהודית ודורש, שבכריסטומטיה הנועדה לילדי ישראל יבואו מאמרים מיוחדים על מומנטים חשובים בדברי ימי עמם, גם ספורים קטנים על גדולי הרוח בישראל, כמו החשמונאים. הלל הזקן, ר' עקיבא, ר' יהודה הלוי ועוד, כדי לחנך את הדור העברי הצעיר ברוח לאומי ולהגביר בקרב לבו רגשי חבה וכבוד ל«ישראל סבא».

ובאותו הזמן קפץ עליו רוגזה של סערת הפרעות נגד היהודים, שהתחוללה בעוזו נוראותיה בנגב רוסיה, ובעל לב מלא רגש כבן-עמי לא יכול לשבת בשלוה על התורה בשעת-חירום כזו. והנה הקדיש הרבה זמן ומרץ להשפיע על חבריו, שיסייעו

אחריה הרבה סימני הרס וחורבן חמרי ומוסרי, ובשנת 1923, בהיותו קרוב לשבעים, עלה אל ארץ-ישראל, ארץ הבנין והתחיה, אשר אליה נשא את נפשו ומבחר חלומותיו ותקותיו כל הימים.

בקש בן-עמי לישוב בשלוח בארץ-חמדתו וקפץ עליו רוגזה של המציאות, ההולכת לאט בלי «קפיצת הדרך» ולא בכל דבר מתאימה היא אל חזון החלום.

בתשעה באב, ביום האבל הלאומי לישראל, נולד בן-עמי, ומיום עמדו על דעתו היה אחד מ«אבלי-ציון» המחכים לגאולה – והגאולה השלמה עדיין לא באה. ולפעמים הוא מוסיף לקונן וקריאת «איכה!» יוצאת בצער עמוק מלבו המסור לעמו והשואף תמיד לתחית הגוף והרוח יחד ולבנין לא רק ירושלים של מטה, אלא גם של מעלה.

וליובלו השבעים וחמש של בן-עמי יברכוהו כל יודעי שמו ומוקיריו בתור איש וסופר, שיזכה לאריכות ימים בשיבה טובה ואחרי שבת «חזון» יגיע ל«שבת נחמו» של ישועה ונחמה מלאה ושלמה, ועיניו תחזינה ארץ-ישראל של מטה ושל מעלה מכוונות זו כנגד זו ומשפיעות זו על זו השפעת-גומלין לברכה נאמנה.

שְׁמוֹן

בְּנַפְשִׁי עֲצוּרִים אֵיתָנִי עוֹלָמוֹת,
לוֹהֲטִים בְּשָׁרֵירִי מִזְקָדֵי נְבָכִים,
וְחִנּוּת בְּצַרְעָה לְהִנִּי עֲלָמוֹת
וְרִכּוּת כְּטָרֶף בְּגִבְעֵי פְרָחִים.

כְּשִׁלְהֶבֶת לוֹחֶכֶת אֲצַמִּידָה פָּנִים
אֲלֵי רֶף שִׁפְתוֹתַי וְרִדּוֹת וְקָרוֹת,
לְאַחֹר אֲרַתֵּעַ, בְּנִשּׁוֹף פְּתָנִים,
מִמִּבְּט עֵינַיִהֶן זוֹעֲפוֹת וְרִדּוֹת.

בְּלִפְתֵי בְרוּעוֹת – עֲשֵׂתִיּוֹת-פְּלִדָּה –
אֶת-גְּנוֹרוֹת גְּוִיָּהֵן, צְנוּמוֹת וְצָרוֹת,
לְבוֹתָן קִטְנוֹת מְלֵאוֹת חֲרָדָה,
כְּצִיצִים שְׂדוּפִים מִלְּרוּחוֹת-סְעָרוֹת.

בְּשִׁכְרוֹן-הַחֲמֵדָה כְּאֲשֶׁר אֲשָׂאָלָה:
«הֲאִמְנָם תִּאֲהָבֵי אֶת-דוֹדְךָ, בַּת-עַמִּי?» –
בְּתָן שְׁחוּרָה אֶל עֶפְרַיִם מְשֻׁפְּלָה,
מֵאֲפִלָּה עַל בּוֹשֶׁת עֲלּוּמִים בְּדָמֵי.

עַת יִשְׁקוּנִי טִיף אֲשֶׁר מִפִּי-אֲהָבִים,
יִסֹּף בְּשָׁרֵירִי עֲוֹנוֹי אֵיתָנִים,
שְׂבַעֲתִים אוֹנֵי וְלִבִּי לְהִבִּים –
אֲשַׁחַר בְּכַרְמִים, אֲרוּץ אֶל מַעֲיָנִים.

של משכנות ישראל, לתוך תהום החיים באהלי הדלים והאביונים, ומראה על גיצוצות האור וקני הזוהר המאירים והמוהירים במחשכים אלה, ביחוד בימי השבתות והחגים, אשר קסמים בהם לשנות בן-עמי החי חיי כלב ל«בן-מלך» הנהנה מזיו שכינת-מרומים ומפיק נוגה של «נשמה יתירה», חלק אלוה ממעל. בתוך אותם החיים, בכל דלותם ושפלותם החמרית, הוא מפליא להבליט סימנים מובהקים של אצילות-הרוח ורוממות-הנפש, וכמה תמונות של יהודים פשוטים, «יושבי חושך וצלמות», יוצאות מתחת עטו של בן-עמי מוארות בוהר של מעלה וחייהם פושטים את צורתם הפשוטה והטרגית ולובשים צורה של אידייליה חגיגית משמחת לב ומשיבת נפש, ואם יש שהדברים מגיעים עד כדי סנטימנטליות, אין זו מקלקלת את השורה, כי סנטימנטליות כגון זו של בן-עמי היא בכל אופן מהמין המעולה והריהי מלטפת ביד אִם רחמניה ומחממת את הנשמה הישראלית בלי שום צירופים של זיוף המציאות בכונה לשם טנדנציה מיוחדת.

בשנת 1886 חזר בן-עמי לאודיסה הוא ובני ביתו עמו, במקצת עסק בעבודת הוראה, ובעיקר בעבודת הספרות. כשלוש שנים היה מורה בבית-הספר, שהיה שם לפני כמה שנים אחד התלמידים – בבית הת"ת, שעמד אז בראשו בתור מנהל רש"י אברמוביץ (מנדלי מוכ"ס). אחר-כך עזב אז הוראה והתמסר כולו לעבודה ספרותית (בתקופה האודיסקאית השניה הוצאת כתב «הדרמה הקטנה», «דרך הגבול», «הבריחה» וספור גדול-הכמות ורב-האיכות בשם «הילדות», שהושקע בו הרבה חומר אבטור-ביוגרפי, ערוך בדרך אמנותי, ועוד ועוד; גם רשימות «מסע לליטא» ו«קול קורא במדבר», שרשומן על כל חוגי הקוראים היה כביר; גם ספורים מיוחדים לילדי ישראל בשם «ספורים לילדי»).

ובאותו הזמן לא משך ידו גם מעסקנות לאומית וציונית, כי חובב-ציון בכל לבו ונפשו היה בן-עמי מראשית תנועת ישוב ארץ-ישראל ובתוך הועד האודיסקאי היה חבר מיום הוסדו, ומתקופת הקונגרס הציוני הראשון, שהשתתף בו אף הוא, נעשה למעריצו הנלהב של הרצל והציוניות היתה משאת-נפשו כל הימים, ובחבורה האודיסקאית של נכבדי הסופרים העברים, שהיתה משמשת זמן רב כמרכז ספרותי וקשר הרוחות והלבבות היה אמיץ בקרבה לאות ולמופת – בחבורת-סגולה זו היה בן-עמי כל הזמן אחד החברים החשובים והחביבים. ידוע ידעו חבריו את נפשו, כי רתחן הוא בטבעו ויש בו הרבה ממדת הקפדנות הקיצונית של בית-שמאי בשעתו, כי אוחז הוא במדת-הדין ומדקדק כחוט השערה ואינו נוח לוֹתֵר אפילו במקצת, ובשעה שעיניו דואות איזו פגימה או דבר שלא כשורה, לפי דעתו – לבו רותח וזועף ואינו כובש את פיו מתוכחת מוסר ונזיפה. אבל חבריו הרבו לסלוח לו על תוכחתו המגולה, מדעתם, כי הדברים יוצאים מלב טהור וכואב, בלי שום פניה צדדית, וכתם אל חברים בן-עמי הקנאי והקפדן לא נפגעה ולא נגרעה והיא נשארה בכל עת בשלמותה ותקפה.

והנה הגיעו ימי המהומות והמבוכות הפוליטיות בארץ רוסיה ועל בן-עמי עלה שוב הגורל לקחת מקל-נודדים בידו, ובשנת 1905 עזב את רוסיה ושוב פנה לשווייץ, שהיתה לארץ-מולדתו השניה, והתישב בגניבה, שם עברו עליו בענויים ויסורים קשים שנות המלחמה העולמית ושלאחריה ורבות שבעה לה נפשו הדגשנית צרות הפרט והכלל, ולבסוף עזב בן-עמי שבע רוגז את אירופה, אשר המלחמה הגדולה השאירה בה